

Beleidsnota archeologie

Gemeente Midden-Groningen

Colofon

Opdrachtgever	Gemeente Midden-Groningen Gorecht-Oost 166 9603 AC Hoogezand
Opdrachtnemer	Libau, adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit en cultureel erfgoed in Groningen en Drenthe Hoge der A 5 9712 AC Groningen 050 312 65 45 info@libau.nl
Auteur	N. van der Mei archeologie@libau.nl
Titel	Beleidsnota archeologie gemeente Midden-Groningen
Datum	7 oktober 2019
Foto voorblad	Urn uit circa 800 voor Christus, afkomstig uit een urnengrafveld bij Zuidbroek (CC-BY Rijksmuseum voor Oudheden)

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
2. Wettelijk en beleidsmatig kader.....	2
2.1 Europees beleid	2
2.2 Rijksbeleid en -wetgeving.....	2
2.3 Provinciaal beleid en wetgeving	4
3. Wettelijke taken en bevoegdheden	6
3.1 Gemeente.....	6
3.2 Provincie.....	6
3.3 Rijk	7
4 Inventarisatie archeologische, cultuurlandschappelijke en historisch-geografische waarden.....	8
4.2 Beknopte bewoningsgeschiedenis	8
4.3 Waarden- en verwachtingenkaart.....	12
5 Beleid Midden-Groningen	13
5.1 Inzet op behoud.....	13
5.2 Van inventarisatie naar beleid	13
5.3 Onderzoeksplicht.....	15
5.4 Vergunningverlening, toezicht en handhaving.....	16
5.5 Deskundige ondersteuning.....	16
5.6 Inzet vrijwilligers	16
5.7 Nieuwe informatie.....	16

BIJLAGEN

Bijlage I - Beleidskaart Archeologie	
Bijlage II - Geologische en archeologische perioden	
Bijlage III - Bewoningsgeschiedenis Midden-Groningen	
Bijlage IV - Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie	
Bijlage V - Overzicht van archeologische en cultuurhistorische waarden	
Bijlage VI - Toelichting en brongebruik Waarden- en Verwachtingenkaart	
Bijlage VII - Voorbeeld bestemmingsplanregels	

1. Inleiding

Per 1 januari 2018 zijn de gemeenten Hoogezand-Sappemeer, Menterwolde en Slochteren gefuseerd tot de gemeente Midden-Groningen. Wetgeving op het gebied van cultureel erfgoed en ruimtelijke ordening verplicht Nederlandse gemeenten om archeologische (verwachtings)waarden en cultuurhistorische waarden volwaardig deel uit te laten maken van het ruimtelijk beleid. De drie fusiegemeenten kenden echter ieder een verschillend beleid op het gebied van archeologie en cultuurhistorie. Daarnaast voldeed dit beleid om diverse redenen niet (meer) volledig aan de huidige wet- en regelgeving. Om voor de gehele gemeente Midden-Groningen te komen tot een zorgvuldige en onderbouwde bescherming van archeologische en cultuurhistorische waarden was het daarom nodig het beleid op dit gebied te actualiseren en te harmoniseren.

De basis voor een goed gemeentelijk beleid is een gedegen en eenduidige inventarisatie van archeologische (en cultuurhistorische) waarden voor het gehele grondgebied van de gemeente. De gemeente Midden-Groningen heeft Libau daarom in een eerdere fase al gevraagd een uitgebreide inventarisatie te maken van archeologische (verwachtings)waarden, aangevuld met een beperkte inventarisatie van cultuurlandschappelijke en historisch-geografische waarden. Deze waarden zijn verbeeld op een Waarden- en verwachtingenkaart, die als bijlage bij deze nota is opgenomen (bijlage V).¹ De kaart zal ook worden gepubliceerd op de gemeentelijk website zodat deze voor eenieder raadpleegbaar is.

De inventarisatie heeft gediend als uitgangspunt voor de onderhavige beleidsnota, waarin wordt geformuleerd hoe de gemeente Midden-Groningen om wil gaan met de geïnventariseerde waarden. De nota is in eerste instantie gericht op het beleid ten aanzien van archeologische (verwachtings)waarden. Het gemeentelijk beleid op het gebied van cultuurlandschappelijke en historisch-geografische waarden zal op een later moment worden vormgegeven.

In het eerste deel van de beleidsnota wordt het wettelijk kader van het gemeentelijk beleid op het gebied van archeologie en cultuurhistorie geschetst. Ook wordt kort ingegaan op de wettelijke taken en bevoegdheden die de gemeente heeft op dit terrein. In het tweede deel wordt een overzicht gegeven van de bewoningsgeschiedenis van de gemeente Midden-Groningen en wordt een toelichting gegeven op de totstandkoming van de waardeninventarisatie. Daarna worden de algemene uitgangspunten geformuleerd van het beleid dat de gemeente Midden-Groningen voorstaat op het gebied van archeologie. Tot slot worden de geïnventariseerde waarden vertaald in concrete beschermingscategorieën die door de gemeente zullen worden vertaald in een facetbestemmingsplan archeologie.

¹ De bijlagen III *Bewoningsgeschiedenis Midden-Groningen*, V *Overzicht van archeologische en cultuurhistorische waarden* en VI *Toelichting en brongebruik Waarden-en verwachtingenkaart* vormen de onderbouwing van deze kaart.

2. Wettelijk en beleidsmatig kader

In dit hoofdstuk wordt het wettelijk en beleidsmatig kader voor de beleidsterreinen archeologie (en cultuurhistorie) geschetst. Het beleid van de gemeente Midden-Groningen wordt namelijk mede gestuurd door beleid en wetgeving van de verschillende (hogere) overheden op deze gebieden. Aan de orde komen het vigerend beleid en de relevante wet- en regelgeving van de Raad van Europa, de Rijksoverheid en de provincie Groningen.

2.1 Europees beleid

Verdrag van Valetta/Malta

Het Verdrag van Malta (Valletta) is op 16 januari 1992 ondertekend door de ministers van Cultuur van de landen aangesloten bij de Raad van Europa (voor Nederland het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur). Het Verdrag heeft als doel archeologische waarden in Europa te beschermen als onvervangbaar onderdeel van het cultureel erfgoed. Het accent ligt hierbij op het streven naar behoud en beheer van archeologische waarden in de bodem en op het zoveel mogelijk beperken van (de noodzaak van) archeologische opgravingen.

De implementatie van het Verdrag van Malta in de Nederlandse wetgeving heeft in 2007 plaatsgevonden. Bij de ratificatie van dit verdrag zijn de artikelen 5 en 6 voor de Nederlandse regering de kernpunten geweest. Met name deze artikelen hebben een doorvertaling gekregen in de huidige wetgeving op het gebied van de archeologische monumentenzorg en ruimtelijke ordening:

- artikel 5: Het verdrag bepaalt dat archeologische waarden voortaan expliciet dienen te worden meegenomen bij de besluitvorming over ruimtelijke ingrepen en dat de archeologische waarden waar mogelijk dienen te worden ontzien. Wanneer bescherming en inpassing van terreinen met archeologische waarden echter niet mogelijk is, zal de historische informatie door middel van verantwoord archeologisch onderzoek moeten worden veiliggesteld.
- artikel 6: De veroorzaker van de bodemverstoring is verantwoordelijk voor het tijdig (laten) uitvoeren van noodzakelijk archeologisch (voor)onderzoek en de financiering daarvan, het zogenaamde principe van "de verstoorder betaalt".

Bijkomende aspecten van de implementatie in Nederland waren een herziening van het archeologiebestel, de komst van marktconform opererende archeologische bedrijven en de introductie van een kwaliteitssysteem.

Verdrag van Florence

Op 20 oktober 2000 is in Florence de Europese Landschapsconventie (ELC) gesloten. Nederland heeft dit verdrag in 2005 ondertekend en geratificeerd. In het verdrag wordt het thema landschap integraal behandeld. Belangrijke doelen zijn bescherming, beheer en inrichting van landschappen en het organiseren van Europese samenwerking op dit gebied. In Nederland is dit uitgewerkt in het Landschapsmanifest. Door het ondertekenen van de conventie verplichten lidstaten zich ertoe:

- in hun wetgeving landschappen te erkennen als een essentieel onderdeel van de omgeving van mensen, als uitdrukking van de diversiteit van hun gezamenlijk cultureel en natuurlijk erfgoed, en als grondslag van hun identiteit
- landschapsbeleid te formuleren en te implementeren gericht op landschapsbescherming, -beheer en -inrichting middels het aannemen van specifieke maatregelen
- procedures in te stellen voor inspraak van het algemeen publiek
- lokale en regionale autoriteiten en andere partijen die belang hebben bij de formulering en implementatie van het landschapsbeleid, landschap mee te laten wegen in beleid op het gebied van ruimtelijke ordening en stadsplanning, cultureel beleid, milieu-, landbouw-, maatschappelijk en economisch beleid en ander beleid dat rechtstreekse of niet-rechtstreekse gevolgen heeft voor het landschap.

Nederland heeft met het aanwijzen van Nationale Landschappen in de Nota Ruimte en de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte beleid opgenomen ten aanzien van bijzondere landschapswaarden. In deze nota en structuurvisie is ook beleid opgenomen ten aanzien van algemene landschapswaarden. De doelstellingen op het gebied van landschapsbehoud en -ontwikkeling zijn daarnaast vertaald in sectorale wetgeving.

2.2 Rijksbeleid en -wetgeving

Wet op de archeologische monumentenzorg

De implementatie van het Verdrag van Malta is geregeld middels de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz). De Wamz is een wijzigingswet die aanpassingen van de Monumentenwet 1988, Woningwet, Ontgrondingenwet en Wet milieubeheer regelt. De bepalingen uit de Wamz zijn per 1 juli 2016 opgenomen in de Erfgoedwet (zie onder).

Monumentenwet 1988

Een van de belangrijkste uitgangspunten van het Verdrag van Malta, namelijk het rekening houden met en ontzien van archeologische waarden bij (de besluitvorming over) ruimtelijke ingrepen, is middels de Wamz verankerd in de Monumentenwet 1988. In de Monumentenwet is gesteld dat de gemeenteraad bij de vaststelling van een bestemmingsplan en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening moet houden met de in de grond

aanwezige dan wel te verwachten monumenten. Ook is vastgelegd dat de gemeente een aanvrager van een omgevingsvergunning in het kader van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo) kan verplichten tot het overleggen van een archeologisch rapport (i.e. het uit laten voeren van archeologisch vooronderzoek). Daarnaast is in de Monumentenwet geregeld dat het Rijk beschermde stad- en dorpsgezichten aan kan wijzen.

Sinds 1 juli 2016 is de Erfgoedwet van kracht. De Erfgoedwet vervangt diverse eerdere regelingen, waaronder de Monumentenwet 1988. Deze laatste is hiermee grotendeels komen te vervallen. Voor de artikelen uit de Monumentenwet 1988 die betrekking hebben op de fysieke leefomgeving / ruimtelijke ordening is een overgangsbepaling opgenomen. Deze artikelen blijven van kracht tot de invoering van de Omgevingswet (zie hieronder).

Wet ruimtelijke ordening en Besluit ruimtelijke ordening

Op 1 juli 2008 is de Wet ruimtelijke ordening (Wro) in werking getreden. Binnen de Wro vormt het bestemmingsplan een belangrijk instrument. De gemeente bepaalt door middel van het bestemmingsplan welke inrichting, bebouwing en welk grondgebruik in het plangebied is toegestaan. De Wro biedt de mogelijkheid om aan een gebied één of meer bestemmingen toe te kennen, waardoor het mogelijk is om door middel van dubbelbestemmingen en de daaraan verbonden regels (verwachte) waarden binnen een gebied te beschermen.

Het Besluit op de ruimtelijke ordening (Bro) is een nadere uitwerking van de Wro en bevat onder meer bepalingen over bestemmingsplannen, tegemoetkoming in schade en grondexploitatie. In het Bro staat onder artikel 3.1.6 aangegeven dat een bestemmingsplan evenals een ontwerp hiervoor vergezeld moet gaan van een toelichting, met onder meer een beschrijving van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten archeologie rekening is gehouden.

De Wro en Bro zullen op termijn worden vervangen door de Omgevingswet (zie hieronder).

Wet milieubeheer

De Wet milieubeheer heeft betrekking op een aantal algemene onderwerpen op het gebied van de milieuhygiëne. De wet bevat verder een procedure die ontworpen is om projecten te beoordelen waarvan aangenomen kan worden dat zij mogelijk aanzienlijke milieueffecten veroorzaken, de zogenoemde milieu-effectrapportage (m.e.r.). Deze milieueffecten dienen beoordeeld te worden alvorens toestemming kan worden verleend voor de uitvoering van die projecten. Tot de zaken die onderzocht dienen te worden, behoren ook de effecten van de voorgenomen werkzaamheden op aanwezige cultuurhistorische waarden. Voor de zogeheten m.e.r.-plichtige projecten geldt dus een onderzoeksplicht om cultuurhistorische waarden (waaronder archeologische waarden) op te sporen.

Sinds 21 juli 2004 dient ook de Europese Richtlijn 2001/42/EG betreffende de milieubeoordeling van plannen en programma's met aanzienlijke effecten voor het milieu (incl. archeologisch erfgoed) gevolgd te worden. Deze richtlijn is de zogenoemde Strategische Milieubeoordeling (SMB) en richt zich onder meer op planologische plannen en programma's die het kader vormen voor activiteiten die m.e.r.-plichtig zijn. Op basis van een aanpassing van Artikel 4.9 van de Wet milieubeheer dient de provincie ervoor te zorgen dat eventueel aangewezen archeologische attentiegebieden opgenomen worden in het provinciale milieuplan.

De Wet milieubeheer zal op termijn worden vervangen door de Omgevingswet (zie hieronder).

Ontgrondingenwet

De Ontgrondingenwet stelt regels voor het uitvoeren van ontgrondingen. Er is sprake van een ontgraving als het maaiveld of de bodem van een water wordt verlaagd. Ook egalisaties of diepploegen van landbouwgronden kunnen worden aangemerkt als ontgrondingen. Op grond van deze wet kan een vergunning verplicht gesteld worden, alvorens een gebied ontgrond kan worden. Meestal geldt hierbij een ondergrens van 10.000 m³. De aanvrager van een ontgrondingsvergunning kan verplicht gesteld worden archeologisch vooronderzoek te laten verrichten. Het is aan de vergunningverlenende instantie, veelal de provincie, om te beslissen of dit nodig is en welke consequenties aan de uitkomsten van het archeologisch rapport verbonden worden.

De Ontgrondingenwet wordt op termijn vervangen door de Omgevingswet (zie hieronder)

Erfgoedwet

De Erfgoedwet is op 1 juli 2016 in werking getreden en bundelt bestaande wet- en regelgeving voor behoud en beheer van het cultureel erfgoed in Nederland. Deze wet heeft daarmee zes eerdere wetten en regelingen vervangen, waaronder een groot deel van de Monumentenwet 1988. Naast het samenbrengen van verschillende regelingen bevat de Erfgoedwet op een aantal punten nieuwe bepalingen ten opzichte van de eerdere wet- en regelgeving voor het cultureel erfgoed, waaronder de certificering van archeologische bedrijven en de aanwijspprocedure van rijksmonumenten.

Omgevingswet

De Omgevingswet, die naar verwachting in 2021 van kracht wordt, vormt één wet die alle wetten en regels op het gebied van de leefomgeving vereenvoudigt en bundelt. Voor een aantal onderdelen uit de Monumentenwet is in de Erfgoedwet een overgangsregeling opgenomen (Hoofdstuk 9 Overgangsrecht). Het betreft artikelen met betrekking tot vergunningen tot wijziging, sloop of verwijdering van rijksmonumenten, artikelen betreffende verordeningen, bestemmingsplannen, vergunningen en ontheffingen op het gebied van archeologie en de bescherming van stads- en dorpsgezichten. Hiervoor geldt dat de bepalingen in de Monumentenwet 1988 van kracht blijven tot de invoering van de Omgevingswet.

Bij de behandeling van de Omgevingswet in de Tweede Kamer heeft het CDA-Kamerlid Ronnes een amendement ingediend aangaande archeologische verwachtingswaarden. In dit amendement wordt voorgesteld de zinsnede 'bekende of te verwachten' te vervangen door 'bekende of aantoonbaar te verwachten'. Doel van deze wijziging is om ervoor te zorgen dat de bescherming van archeologische waarden is gebaseerd op expliciete en specifiek lokale archeologische en bodemkundige informatie. Dit betekent in de praktijk dat gemeenten archeologische deskundigheid in huis zullen moeten halen om archeologische verwachtingen vast te kunnen leggen in een omgevingsplan.²

2.3 Provinciaal beleid en wetgeving

Strategisch Beleidskader en Uitvoeringsprogramma Cultuur 2017-2020

De ambities van de provincie Groningen op het gebied van cultuur (waaronder erfgoed) zijn beschreven in het Strategisch Beleidskader Cultuur 2017-2020 'Grenzeloos cultuur: voor iedereen, met iedereen'. De provincie Groningen zet naast het uitvoeren van de eigen wettelijke taken vooral in op het ondersteunen van andere overheden en organisaties op het gebied van (im)materieel erfgoed.

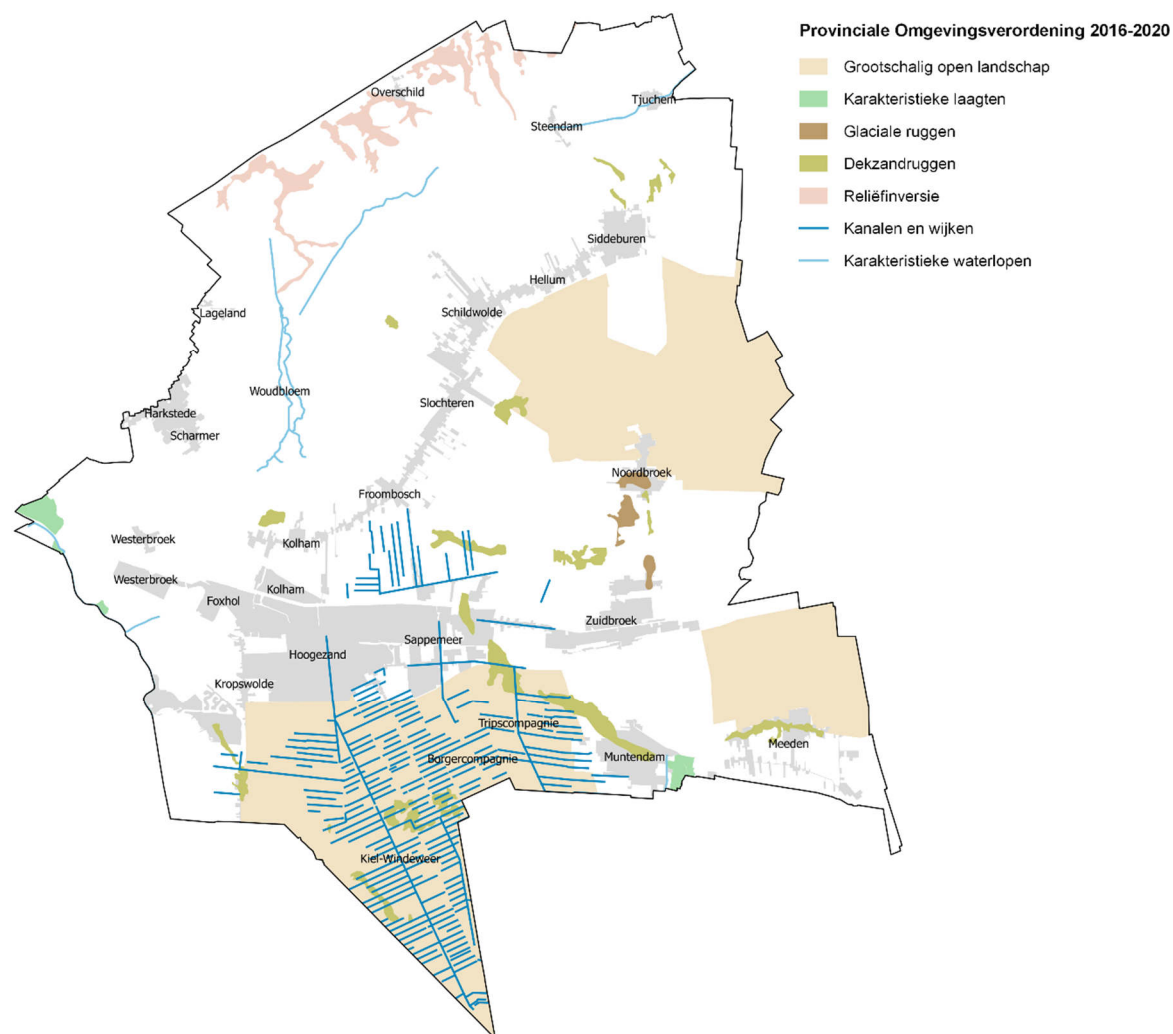
In het Uitvoeringsprogramma Cultuur 2017-2020 geeft de provincie concretere vorm aan de wettelijke taken en de eigen ambities. Naast de verstrekking van structurele subsidies aan culturele instellingen betreft het onder andere de instandhouding van het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD) in Nuis, waar bodemvondsten worden opgeslagen en kunnen worden geraadpleegd en dat fungeert als informatiecentrum.

Omgevingsvisie en omgevingsverordening provincie Groningen 2016-2020

In de Omgevingsvisie Provincie Groningen 2016-2020 wordt aandacht besteed aan archeologie en cultuurhistorie als onderdeel van het provinciaal belang Beschermen Landschap en Cultureel Erfgoed. De provincie richt zich op het beschermen en versterken van de landschapsstructuren die bijdragen aan de identiteit en de variëteit van de diverse landschappen in de provincie. Het gaat hierbij om het behoud en de versterking van cultuurhistorische, natuurlijke, archeologische en aardkundige waarden van het landschap. Daarbij wordt vooral de samenhangende landschapsstructuur van groot belang geacht. De provincie onderscheidt in haar beleid zeven deelgebieden. De gemeente Midden-Groningen ligt binnen de deelgebieden Gorecht, Veenkoloniën en Centrale Woldgebied & Duurswold.

In de Omgevingsverordening Provincie Groningen zijn de in de Omgevingsvisie benoemde karakteristieken vertaald in concrete waarden en zijn regels opgenomen ter bescherming van het (cultuur)landschap en van aardkundige waarden (zie figuur 1). Gemeenten zijn verplicht om in hun bestemmingsplannen regels op te nemen ter bescherming van deze aangewezen waarden.

² Dit sluit aan bij de werkwijze die al sinds jaar en dag in de meeste Groninger gemeenten wordt gehanteerd. Met de onderhavige beleidsnota, waarden- en verwachtingenkaart en bijbehorende beleidskaart voldoet de gemeente Midden-Groningen aan deze voorwaarden. Voor de onderbouwing van de archeologische (verwachtings)waarden, zie bijlage III *Bewoningsgeschiedenis Midden-Groningen*, bijlage IV *Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie*, bijlage V *Overzicht van archeologische en cultuurhistorische waarden*, en bijlage VI *Toelichting en brongebruik Waarden-en verwachtingenkaart*.

Figuur 1 Overzicht van in de Omgevingsverordening van de Provincie Groningen opgenomen (cultuur)landschappelijke en aardkundige waarden.

3. Wettelijke taken en bevoegdheden

De wettelijke taken en bevoegdheden ten aanzien van (de bescherming van) archeologische en cultuurhistorische waarden liggen voor het overgrote deel bij gemeenten. De rol van de provincie en het rijk bestaat vooral uit ondersteuning, kennisdeling en toezicht.

3.1 Gemeente

Met de implementatie van het Verdrag van Valetta en het Verdrag van Florence en de daaropvolgende invoering van de Wamz en Wro zijn de gemeenten in Nederland primair verantwoordelijk geworden voor de omgang met archeologische en cultuurhistorische waarden. Gemeenten maken het beleid, verlenen vergunningen en houden toezicht.

Beleid en bestemmingsplannen

Archeologie en cultuurhistorie maken volwaardig deel uit van de ruimtelijke ordening en moeten net als andere (maatschappelijke, sociale, economische, ecologische) belangen door gemeenten zorgvuldig worden meegewogen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Hiertoe zal de gemeente op dit terrein beleid moeten formuleren en zullen in bestemmingsplannen en beheersverordeningen regels moeten worden opgenomen ter bescherming van archeologische en cultuurhistorische waarden.

Vergunningverlening, toezicht en handhaving

Ten aanzien van archeologie en cultuurhistorie treedt de gemeente in de regel op als bevoegd gezag. Na zorgvuldige afweging kan de gemeente een omgevingsvergunning verlenen waarbij ingrepen of wijzigingen aan archeologische en/of cultuurhistorische terreinen en elementen worden toegestaan. Aan deze vergunning kunnen voorwaarden worden verbonden, waaronder de voorwaarde voor het laten doen van een archeologische opgraving.

Wanneer bij planvoornemens (veld)onderzoek aan de orde is, formuleert de gemeente eisen en randvoorwaarden voor de uitvoering van dat onderzoek. Deze randvoorwaarden gelden zowel voor prospectief onderzoek (oppervlakte-karteringen en veldkarteringen, boor- en sonderingsonderzoek, geofysisch onderzoek) als gravend onderzoek (proefsleuvenonderzoek en opgravingen). Bovendien kan de gemeente lopende het onderzoek wijzigingen in een Programma van Eisen aanbrengen, indien daar uit wetenschappelijk oogpunt of uit uitvoeringstechnisch oogpunt aanleiding toe is. Het (inhoudelijk) toetsen van conceptrapportages maakt eveneens deel uit van de vergunningsprocedure.

De gemeente houdt toezicht op de naleving van de voorwaarden van de Omgevingsvergunning. Overtredingen van de voorschriften zijn ingevolge de Wet op de economische delicten een strafbaar feit (Artikel 1a). Wanneer vergunningsplichtige werkzaamheden worden uitgevoerd zonder dat hiervoor vergunning is verleend en er archeologische en/of cultuurhistorische waarden in het geding zijn, kan de gemeente hiervan aangifte doen. De strafbepaling is aan Justitie. De gemeente kan eisen dat schade wordt hersteld, zo nodig door middel van het opleggen van een dwangsom (Artikel 5:32 van de Algemene wet bestuursrecht).

3.2 Provincie

Ontgrondingen en handhaving

Wanneer in het kader van de Ontgrondingenwet sprake is van een ontgraving, dan kan de provincie als vergunningverlener ook optreden als bevoegd gezag op het gebied van archeologie en cultuurhistorie. De aanvrager van een ontgrondingsvergunning kan net als bij een Omgevingsvergunning verplicht gesteld worden (archeologisch) onderzoek te laten verrichten. Provincies hebben in principe de bevoegdheid om in het kader van de vergunningverlening de (concept)rapportages te toetsen en zelfstandig consequenties te verbinden aan de uitkomsten. De provincie Groningen is van mening dat ten aanzien van archeologie en cultuurhistorie de gemeenten ook bij ontgrondingen een rol spelen als bevoegd gezag. De vergunningverlening zal daarom zoveel mogelijk in samenspraak met de gemeenten worden geregeld.

De provincie houdt toezicht op de uitvoering van de ontgraving en handhaaft waar nodig. Bij een ontgraving waarvoor geen vergunning is verleend, wordt altijd proces-verbaal opgemaakt. De illegale ontgrondingen vallen onder de Wet op de economische delicten. Het is aan Justitie om te bepalen of een boete wordt opgelegd. Eventueel moeten de reeds uitgevoerde ontgrondingen worden hersteld.

Depothouder/beheerder

De provincies hebben een wettelijke verplichting tot het in stand houden van een depot voor bodemvondsten. Dit betekent dat alle vondsten en documentatie behorend bij archeologisch onderzoek bewaard dienen te worden in het provinciaal depot (tenzij gemeenten zelf beschikken over een depot). Bovendien is de provincie eigenaar van alle roerende monumenten die zijn gevonden bij het doen van opgravingen en waarop niemand zijn recht van eigendom kan bewijzen. De provincies Groningen, Friesland en Drenthe beschikken over een gezamenlijk depot, het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD), dat in Nuis gehuisvest is.

Interbestuurlijk Toezicht (IBT)

De provincie houdt toezicht op de uitvoering van wettelijke medebewindstaken door gemeenten. De provincie Groningen heeft besloten om, mede met het oog op de gemeentelijke herindelingen, in te zetten op de domeinen Archief en Informatiebeheer, Ruimtelijke ordening, Gebouwd erfgoed en archeologie, Huisvesting vergunninghouders en Wabo en bestuursrechtelijke handhaving. Hiervoor is een Toetskader opgesteld. Ten aanzien van archeologie en cultuurhistorie wordt vooral gekeken naar de verankering in bestemmingsplannen en naar de vergunningverlening, het toezicht en de handhaving (inclusief omgang met incidenten). In het uiterste geval kan de provincie attentiegebieden aanwijzen, waarvoor de gemeente binnen een bepaalde periode een nieuw bestemmingsplan moet maken dat voldoet aan de gestelde eisen.

Archeologische vondstmeldingen amateurs

In een Cultuurconvenant tussen het Rijk en de provincies is afgesproken dat de provincie archeologische vondstmeldingen van vrijwilligers en amateurarcheologen registreert. De provincies Groningen, Fryslân en Drenthe hebben de rol van vondstmeldingenloket belegd bij het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis.

3.3 Rijk

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De Rijksoverheid (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW)) draagt zorg voor de wetgeving, handhaving en inspectie, inventarisatie, selectie en registratie van rijksbeschermden monumenten en stads- en dorpsgezichten. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) is de uitvoeringsorganisatie die onder directe verantwoordelijkheid van de minister wet- en regelgeving en erfgoedbeleid uitvoert dat het ministerie en de dienst samen maken. Ook is de RCE namens het ministerie verantwoordelijk voor het beoordelen van vergunningaanvragen ten aanzien van archeologische rijksmonumenten.

Naast een taak als uitvoeringsorganisatie heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed ook een rol als kenniscentrum op het gebied van monumenten, archeologie, historisch landschap en roerend erfgoed.

Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed

De Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed werkt eveneens onder verantwoordelijkheid van de minister van OCW en controleert onder meer de naleving van de Archiefwet en de Erfgoedwet. De Inspectie houdt toezicht op het archeologiebestel in Nederland en op de omgang met archeologische vondsten, monumenten en vindplaatsen. Zo handhaaft de Inspectie op overtredingen van het opgravingsverbod, het niet melden van toevalsvondsten en het beschadigen, vernielen of verwaarlozen van rijksmonumenten.

4 Inventarisatie archeologische, cultuurlandschappelijke en historisch-geografische waarden

4.1 Korte toelichting

De eerste stap in het komen tot een onderbouwd beleid op het gebied van archeologie en cultuurhistorie is het inventariseren van de aanwezige en te verwachten waarden. Hiervoor is allereerst een bureaustudie uitgevoerd naar de landschaps- en bewoningsgeschiedenis van het grondgebied van de gemeente Midden-Groningen. Vervolgens heeft een uitgebreide inventarisatie van archeologische (verwachtings)waarden en een beperkte inventarisatie van cultuurlandschappelijke en historisch-geografische waarden plaatsgevonden. Het resultaat hiervan is een waarden- en verwachtingenkaart voor het grondgebied van de gehele gemeente Midden-Groningen.

Voor de bureaustudie en de inventarisatie is onder meer gebruik gemaakt van algemene en gebiedsspecifieke literatuur, bekende archeologische informatie (AMK, vondsten, onderzoeken), aardkundige gegevens (bodemkaart, fysisch geografische kaart, geomorfologische kaart), informatie over lokale bodemverstoring, historisch kaartmateriaal, (lucht)foto's en hoogtegegevens (AHN2).

De volgende elementen zijn bij de inventarisatie betrokken:

- Geregistreerde archeologische waarden (AMK-terreinen, vondstlocaties) (archeologische waarde)
- Archeologische verwachtingswaarden inclusief beekdalen (archeologische waarde)
- Wierden (archeologische waarde)
- Steenhuizen, borgen en buitenplaatsen (archeologische waarde)
- Historische kernen/bebouwingzones (archeologische waarde)
- Historische boerderijplaatsen (archeologische waarde)
- Terreinen met kerken en/of pastorieën (archeologische waarde)
- Kerkhoven/begraafplaatsen (archeologische waarde)
- Oude dijken en wegen (archeologische, historisch-geografische en cultuurlandschappelijke waarde)
- Historische natuurlijke en gegraven waterlopen (archeologische, historisch-geografische en cultuurlandschappelijke waarde)
- Historische locaties van sluizen en bruggen (archeologische waarde)
- Waardevolle historische verkavelingspatronen (historisch-geografische en cultuurlandschappelijke waarde)
- Ontginningsrelicten (petgaten) (historisch-geografische en cultuurlandschappelijke waarde)

In paragraaf 4.2 wordt een samenvatting gegeven van de resultaten van de bureaustudie (landschaps- en bewoningsgeschiedenis). Een uitgebreid overzicht hiervan is te vinden in bijlage IV. De waarden- en verwachtingenkaart is in klein formaat opgenomen in paragraaf 4.3 en in groot formaat in bijlage V. Een compleet overzicht van de op deze kaart verbeelde (verwachtings)waarden is te vinden in bijlage VI. Voor een toelichting en een overzicht van de gebruikte bronnen per kaartlaag wordt verwezen naar bijlage VII.

4.2 Beknopte bewoningsgeschiedenis³

De basis van het landschap in Noord-Nederland is in grote lijnen gevormd in de laatste twee ijstijden. Tijdens de voorlaatste ijstijd, het saalien (circa 240.000 tot circa 128.000 jaar geleden) was heel Noord-Europa tot halverwege Nederland bedekt onder dikke gletsjers. Met het ijs werden keileem en stenen aangevoerd. Het oprukkende ijs stuwde de keileemlaag op, waardoor de langgerekte rug ontstond waar Slochteren, Schildwolde, Hellum en Siddeburen op liggen. Ook vond door het ijs grootschalige erosie plaats. Aan het eind van het saalien ontstond als gevolg van uitschuring door een ijstong het circa 20 kilometer brede oerstroombdal van de Hunze, tegenwoordig aangeduid als Hunzevlakte. Deze Hunzevlakte valt grotendeels samen met de Groninger veenkoloniën.

Op de ijstijd van het saalien volgde het relatief warme eemien (circa 128.000 tot circa 116.000 jaar geleden), waarin de ijskappen smolten en de zeespiegel steeg. De lagergelegen delen van het landschap, waaronder het Hunzedal, werden overstroomd door de Eemzee. Hierdoor werd tot ver in het Hunzedal klei en grof zand afgezet.

Na het klimaatoptimum in het eemien nam de gemiddelde temperatuur weer af en begon de laatste ijstijd, het weichselien (circa 116.000 - circa 11.500 jaar geleden). Vorst, dooi en smeltwaterstromen leidden in deze periode tot erosie van oudere afzettingen. Er vond op grote schaal verstuiving plaats, waardoor het reliëf van het landschap veranderde: dalen werden (deels) opgevuld met dekzand en hoge koppen werden door winderosie afgevlakt. Daarnaast ontstond nieuw reliëf in de vorm van dekzandkoppen en -ruggen.

Met het smelten van de gletsjers aan het einde van het weichselien kwamen grote hoeveelheden smeltwater vrij. Het smeltwater vormde beek- en rivierdalen, waaronder het riviersysteem van de Fivel, een zijtak van de Hunze. De Slochter Ae, Scharmer Ae en Kleislout maken deel uit van de bovenloop van de Fivel. Mogelijk dateert de latere veenrivier de Oude Ae in beginsel ook uit deze periode.

Jager-verzamelaars (laat-paleolithicum en mesolithicum)

Zoals elke ijstijd kende ook het weichselien warmere perioden. Met het stijgen van de temperatuur op de overgang van het zogenoemde Oude Dryas naar het warmere Allerød-interstadiaal (circa 13.900 tot 12.850 jaar geleden) deed ook de moderne mens zijn intrede in Noord-Nederland. In archeologische termen wordt gesproken over het laat-

³ Voor de dateringen van geologische en archeologische perioden zie bijlage III

paleolithicum oftewel het laatste deel van de oude steentijd. In de gemeente Midden-Groningen zijn archeologische resten teruggevonden van drie opeenvolgende laat-paleolithische jager-verzamelaar culturen (Hamburgcultuur, de Tjonger- of Federmessercultuur en de Ahrensburgcultuur).

Na een laatste zeer koude periode aan het eind van het weichselien begon de temperatuur weer te stijgen en begon het huidige geologische tijdvak (holoceen). Deze overgang markeert ook het begin van de middensteentijd oftewel het mesolithicum (ca. 8800 tot 4900 v. Chr.). In de eerste millennia van het mesolithicum werd de gehele Hunzevlakte relatief intensief bewoond door jager-verzamelaars. Door verdere opwarming en toenemende neerslag werd de begroeiing echter steeds dichter. Het grote wild verdween en het gebied werd minder aantrekkelijk voor de mens. De bewoning verplaatste zich naar de open gebieden, zoals langs de Hunze, Scharmer Ae, Slochter Ae en de voorloper(s) van de Oude Ae en aan de oevers van vennen en meren.

Prehistorische boeren (neolithicum, bronstijd en ijzertijd)

In het neolithicum veranderde de bestaansbasis van jagen en verzamelen naar landbouw en veehouderij. Onder meer bij Siddeburen en Hellum zijn resten aangetroffen van de Trechterbekercultuur (circa 4000 - 2700 v. Chr.). Deze cultuur is ook bekend van de hunebedden.

Door zeespiegelstijging, verslechtering van de afwatering van rivieren en stijging van het grondwaterpeil ontstond in de loop van het neolithicum in grote delen van Noord-Nederland veengroei. Het veen begon aanvankelijk lokaal te groeien in rivier- en beekdalen en in depressies, zoals uitblazingskommen en andere laagten. Vanuit deze dalen en depressies breidde het veen zich langzamerhand uit over het dekzandlandschap. Op dekzandvlaktes ontstonden zo veenpakketten van circa 2 m dik, in dalen en depressies tot wel 5 m dik.

Bewoning was echter niet gelijk onmogelijk. De wat grotere en hoger gelegen ruggen bleven nog een tijd lang geschikt voor bewoning. Bij Uiterburen (Zuidbroek) is bijvoorbeeld een urnenveld aangetroffen dat dateert van circa 700 voor Chr. (vroeg ijzertijd). In de buurt van dit grafveld zal een nederzetting hebben gelegen, maar hiervan zijn nog geen resten teruggevonden.

Uiteindelijk breidde de veengroei zich zo ver uit dat zelfs de hoge dekzandruggen en -koppen ofwel bedekt raakten met veen ofwel zo geïsoleerd kwamen te liggen dat bewoning niet meer aantrekkelijk was. Overigens liet men de veengebieden nooit volledig links liggen, zo blijkt uit de offervondsten en houten constructies (veenwegen) die elders in voormalige veengebieden zijn aangetroffen.

Bewoning op de kwelders (Romeinse tijd)

Waar het met veen overgroeide dekzandgebied tot de middeleeuwen onbewoond bleef, vond in het noordwestelijke en noordelijke deel van de gemeente Midden-Groningen nog wel bewoning plaats. Dit gebied stond vanaf de bronstijd periodiek onder invloed van de zee, waardoor een afwisseling van veen- en kleilagen ontstond. De wat hogere delen van het gebied (inversieruggen en oeverwallen) waren in de Romeinse tijd tijdelijk geschikt voor bewoning. De verhoogde huisplaatsen (wierden) die men hier aanlegde, moesten vanwege wateroverlast binnen enkele generaties al weer worden verlaten. Sommige woonlocaties zijn daarna weer bedekt geraakt onder een laag klei, andere zijn in de middeleeuwen opnieuw in gebruik genomen.

De eerste veenontginningen (middeleeuwen)

Vanaf de middeleeuwen werd het landschap nadrukkelijk gevormd door de mens. In eerste instantie ging het daarbij om randveenontginningen, waarbij mensen zich langs rivieroevers of aan de rand van het hoogveen vestigden en van daaruit de ontginning van het achterland ter hand namen.

In het noordwesten van de gemeente Midden-Groningen (Duurswold) werd het hoogveengebied vanaf de 9de eeuw zowel vanuit de kuststrook als vanaf de oevers van de bovenloop van het Fivelsysteem ontgonnen. Vanuit deze ontginningen ontstonden vermoedelijk de dorpen Slochteren, Kolham, Scharmer, Harkstede en Heidenschap. Ook vestigde men zich opnieuw op de inversieruggen en oeverwallen die ook in de Romeinse tijd bewoond werden.

Het (zuid)westen van de gemeente Midden-Groningen was onderdeel van het woldgebied van het Gorecht. Dit gebied werd enkele eeuwen later (12de/13de eeuw) in ontginning genomen dan het Duurswold. Door het aanleggen van sloten die op de Hunze uitmondden, kon men het veen ontwateren en zo geschikt maken voor akkerbouw en kleinschalige turfwinning. Op de relatief droge dekzandkoppen en -ruggen binnen het veengebied ontstonden nederzettingen als Westerbroek, Kropswolde en Wolfsbarge.

De kloosters, waaronder het klooster Gratiae Sanctae Mariae bij Schildwolde, speelden vanaf het begin van de 13de eeuw een nadrukkelijke rol bij de ontginning van de veengebieden van Duurswold en delen van het Gorecht. Ze bezaten landerijen en boerderijen in het gebied en haalden een belangrijk deel van hun inkomsten uit de opbrengsten hiervan. Zowel bij Wolfsbarge als bij Kropswolde stond een aan Maria gewijde kapel, vermoedelijk bedoeld voor de lekenbroeders van de voorwerken waar turf werd gewonnen. Ook in de buurt Gaarveen (aan de oostkant van Kolham) zou een kerk of kapel hebben gestaan.

Grote delen van het Gorecht waren in de late middeleeuwen in bezit van de Utrechtse kerk. In 1392 sloten de Kerk van Utrecht en de Raad van de Stad Groningen een overeenkomst. De Stad zou de komende honderd jaar de overheidsrechten in het gebied pachten. Vrijwel direct werden er maatregelen genomen om waterstaatkundige problemen op te lossen.

Rond 1400 werd de Hunze bij Waterhuizen afgedamd en werd er een nieuw kanaal (Schuitendiep) gegraven tot in de stad Groningen. Niet alleen de problemen met de wateroverlast werden hiermee opgelost (zie onder), maar ook kon de waterstand in de stadsgrachten op peil worden gehouden en moesten de turfschippers nu verplicht via de stad varen.

Het (zuid)oostelijke deel van de gemeente Midden-Groningen maakte in de middeleeuwen deel uit van het Wold-Oldambt. Tot circa 1100 was het Wold-Oldambt slechts dun bevolkt. Vanaf de 12de eeuw kwam daar verandering in en werd de ontginning voortvarend ter hand genomen. Aan het eind van de 13de eeuw had men zich in het gehele Wold-Oldambt gevestigd. Dat de kolonisatie van het gebied zeer succesvol was, blijkt ook uit de bouw van de vele steenhuizen en grote kruiskerken in deze streek.

In de loop van de late middeleeuwen kregen de bewoners van de veengebieden steeds vaker te maken met wateroverlast. Om landbouwgebieden te beschermen tegen het zure veenwater uit nog niet ontgonnen gebieden werden aan de rand van de woeste venen of op de kerspelgrenzen veendijken aangelegd. Onder meer de Woortmansdijk en de Oude Weg bij Westerbroek, de Borgweg bij Scharmer, de Groene Dijk bij Slochteren, de Veendijk bij Siddeburen en de Rimpe bij Muntendam dateren uit deze periode.

De aanleg en het onderhoud van dijken en de bijbehorende sloten, sluizen, duikers, etc. was in eerste instantie een taak van dorpen en buurtschappen. In de 13de eeuw namen de kloosters deze taken over. Zo heeft het klooster Bloemhof de Graauwe Dijk aangelegd als bescherming tegen het water vanuit het Fivelsysteem en liet het Generale Zijlvest van de Drie Delfzijlen de Kleislout ten noorden van Harkstede richting Woltersum vergraven.

Ook het Wold-Oldambt kreeg te maken met wateroverlast. Door de lage ligging van het in cultuur gebrachte gebied werd het spuien van het water steeds lastiger. Uiteindelijk was men genoodzaakt de nederzettingen te verplaatsen naar de hogere keileem- en dekzandruggen. Steenhuizen, kloosters en kerken werden afgebroken en voor zover mogelijk op hoger gelegen locaties weer opgebouwd. Onder meer Noordbroek, Zuidbroek en Meeden zijn aan het eind van de middeleeuwen (deels) verplaatst.

De maaiveldafval als gevolg van de veenontginningen had ook tot gevolg dat het land kwetsbaar werd voor overstromingen vanuit de Eemsmonding. In de loop van de 15de eeuw leidde een periode van stormvloed tot grote overstromingen en uiteindelijk tot het ontstaan van de Dollard. In de buurt van het zeegat zorgde de getijdenwerking voor een grote afslag van de in cultuur gebrachte veengronden. Verder landinwaarts lijkt de erosie door de Dollard echter beperkt te zijn gebleven. In de gemeente Midden-Groningen is het middeleeuwse veenlandschap (en het daaronder gelegen prehistorisch zandlandschap) gaaf bewaard gebleven onder een pakket Dollardklei van wisselende dikte.

Vanaf de 16de eeuw heeft men het oude land herwonnen op de Dollard. De eerste dijk langs de westelijke Dollardboezem werd in 1545 ten westen van Scheemda aangelegd. Een deel van deze dijk (Oude Dijksterweg) vormt tot de dag van vandaag de grens tussen de gemeenten Midden-Groningen en Oldambt.

Grootschalige veenontginningen (nieuwe tijd)

Een groot deel van het veen op de Hunzevlakte was aan het begin van de nieuwe tijd nog niet ontgonnen. Nadat de stad Groningen aan het begin van de 17de eeuw eigenaar was geworden van het grootste deel van de venen ten oosten van de stad, werd gelijk een begin gemaakt met de ontginning hiervan. Om de producten vanuit de veengebieden te kunnen vervoeren naar de stad Groningen, werd vanaf het Schuitendiep dwars door de nog niet ontgonnen venen het Heerendiep (nu Winschoterdiep) aangelegd. Eerst werd in 1612 werd het Abrahamsdiepje tussen het Boelensmeer (Foxholstermeer) en het Sappemeer gekanaliseerd. In 1617 werd begonnen met de aanleg van het eerste deel van het Heerendiep, vanaf het Abrahamsdiepje bij Foxham naar het Sappemeer. Ook werd het Winkelhoeksterdiep aangelegd. Vervolgens werd het Heerendiep doorgetrokken richting Zuidbroek en daarna in de richting van Scheemda en Eexta. Bij Zuidbroek werd het Heerendiep voorzien van een sluis (verlaat). Later werd ook het Buiten Nieuwe Diep aangelegd, dat de verbinding vormde tussen Sappemeer(-Noord), Noordbroek en Nieuw Scheemda.

Omdat de schepen steeds groter en breder werden, is het Winschoterdiep sinds 1939 meerdere keren verbreed en deels verlegd. Zo is het voormalige Schuitendiep tussen Waterhuizen en Roodehaan in zuidelijke richting verlegd en is het voormalige Heerendiep tussen Waterhuizen en Foxhol flink verbreed. De grootste verandering vond plaats in de jaren 1950 toen tussen Foxhol en Zuidbroek een geheel nieuw deel van het Winschoterdiep werd gegraven. Het deel van het Winschoterdiep dat door de kern van Hoogezand en Sappemeer liep, verloor hierdoor zijn functie, waarna het grotendeels werd gedempt.

De Stad nam weliswaar het voortouw in de aanleg van de infrastructuur, maar de vervening zelf werd grotendeels uitbesteed aan zogenaamde Compagnieën. Deze verveners sloten met de Stad een contract af waarin werd bepaald dat zij onder strenge voorwaarden een bepaald deel van het veen mochten exploiteren. Alleen de venen langs het Heerendiep werden rechtstreeks door de stad zelf verhuurd.

Ten behoeve van de vervening legden de Stad en de Compagnieën in de 17de eeuw een uitgebreid kanalen- en wijkstelsel aan, waaronder de Kalkwijk (1618), het Achterdiep (1620), de Jouwerswijk (1630; nu Noordbroeksterstraat), het Kleinemeersterdiep en Kleinemeerster-dwarsdiep (1636), het Regt Opgaande Diep (1637; nu Kieldiep), het Kielsterhoofddiep (1647), het Bovendiep en Borgercompagniesterhoofddiep (1647; nu Borgercompagniesterdiep) en het Tripscompagniesterdiep (1648). Het Meedenerdiep (Muntendammerdiep) is niet zozeer aangelegd voor de vervening maar om de waterafvoer via het Winschoterdiep te kunnen laten verlopen (in plaats van via het Oldambt). Het Slochterdiep tussen Slochteren en Schaaphok (ook Rengersdiep genoemd) werd in 1659 gegraven in opdracht van Osebrant Johan Rengers van de Fraeylemaborg. Ruim 30 jaar later werd het diep doorgetrokken in westelijke richting, waardoor het een aansluiting kreeg op het Damsterdiep. Daarmee kreeg Slochteren een rechtstreekse vaarverbinding met de stad Groningen.

Met het droogvallen van het Sappemeer in 1621 konden hier de eerste huizen gebouwd worden. Enkele jaren later vestigden zich ook de eerste mensen in Hoogezand. Uiteindelijk ontstond van Martenshoek tot Sappemeer langs het Heerendiep één langgerekt lint van bebouwing. Ook langs de Kalkwijk, het Achterdiep, het Kielsterhoofddiep en het Borgercompagniesterdiep ontstonden langgerekte bebouwingslinten. Zo ontstonden naast Hoogezand en Sappemeer verscheidene dorpen en gehuchten, zoals Agterdiep, Kleine Meer, Kiel-Windeweer, Kalkwijk en Lula.

De bewoners van de dorpen en gehuchten van Midden-Groningen vonden hun bestaan vooral in de landbouw en veenderij. Vanaf 1667 kwam daar in de veenkoloniën de turfschipperij bij. Al snel ontstonden langs de kanalen diverse activiteiten, waaronder de bouw en reparatie van schepen. Uit de bouw van de turfschepen ontwikkelde zich in de loop van de tijd ook de bouw van kleine zeeschepen en in Muntendam en Zuidbroek werden zaagmolens gebouwd. Bij het verlaat van Zuidbroek ontstond een nieuwe bewoningskern van ambachtslieden, neringdoenden en lokale verveners.

De stedelijke elite van Groningen speelde een belangrijk rol in de Compagnieën en profiteerde hierdoor van de opbrengsten van de akkers en turfwinning. De vele buitenplaatsen in met name Westerbroek, Kropswolde, Scharmer, Harkstede, Hoogezand en Sappemeer getuigen van de grote rijkdom die dit met zich meebracht. Ook groeiden enkele middeleeuwse borgen, zoals de Fraeylemaborg in Slochteren in deze periode uit tot belangrijke landgoederen.

Waar in de 17de, 18de en 19de eeuw het vervoer van personen en goederen vooral over het water plaatsvond, werd vanaf de tweede helft van de 19de eeuw het spoor steeds belangrijker. Tussen 1863 en 1876 werd de staatslijn B aangelegd. Deze spoorverbinding liep van Harlingen via Leeuwarden, Groningen, Hoogezand-Sappemeer, Zuidbroek en Winschoten naar de Duitse grens bij Nieuweschans. De stations en stopplaatsen binnen de gemeente Midden-Groningen waren Westerbroek, Kropswolde, Martenshoek, Hoogezand-Sappemeer, Sappemeer Oost, Scholten (bij kartonfabriek Eska) en Zuidbroek.

In 1907 werd door Noordoosterlocaalspoorweg-Maatschappij (NOLS) begonnen met de aanleg van de spoorlijn tussen Zuidbroek en Delfzijl. Behalve het beginpunt Zuidbroek en het eindpunt Delfzijl kregen ook Zuidbroek-dorp, Noordbroek, Nieuw-Scheemda - 't Waar, Nieuwolda, Wagenborgen, Weiwerd en Farmsum een station of halteplaats. Hoewel de spoorlijn na de opheffing in 1934 grotendeels is opgeruimd, is de oude spoordijk ten oosten van Zuidbroek-Uiterburen en Noordbroek nog aanwezig.

Op 1 juli 1929 werd de 30 km lange Woldjerspoorweg van Groningen via Slochteren naar Weiwerd in gebruik genomen. Langs het Woldjerspoor lagen in totaal veertien stations en halteplaatsen. Bij Kolham, Slochteren en Harkstede-Scharmer takten zogenaamde havenspooren van de hoofdlijn af. In de Tweede Wereldoorlog werden de diensten op het Woldjerspoor gestaakt en werd de spoorlijn door de Duitsers gedomonteerd. Binnen het grondgebied van de gemeente Midden-Groningen zijn nu alleen de stationsgebouwen in Harkstede-Scharmer, Schildwolde-Hellum en Slochteren nog over. De spoordijk is grotendeels verdwenen door de aanleg van de N387, die vrijwel over hetzelfde tracé loopt als de Woldjerspoorweg.

4.3 Waarden- en verwachtingenkaart

Figuur 2 Verkleinde weergave van de Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie gemeente Midden-Groningen. Een grote versie is opgenomen in bijlage IV.

5 Beleid Midden-Groningen

De gemeente Midden-Groningen heeft ten aanzien van archeologie (en cultuurhistorie) een aantal instrumenten tot haar beschikking. Deze stellen de gemeente niet alleen in staat haar wettelijke taken uit te voeren, maar bieden ook ruimte voor het maken en vastleggen van eigen keuzes.

- Waarden- en verwachtingenkaart archeologie en cultuurhistorie. Deze vormt de verbeelding van een uitgebreide inventarisatie van de bekende en te verwachten archeologische waarden en een beknopte inventarisatie van cultuurhistorische waarden in de gemeente Midden-Groningen.
- Gemeentelijke beleidskaart archeologie: middels deze kaart worden voorschriften verbonden aan de geïnventariseerde waarden en verwachtingen die de gemeente wenst te beschermen. In de toekomst zal ook een beleidskaart cultuurhistorie worden opgesteld.
- Beleidsnota archeologie (en cultuurhistorie): deze nota dient om het gemeentelijke beleid te verantwoorden en de gemaakte keuzes te onderbouwen.
- Bestemmingsplannen: archeologie en cultuurhistorie zullen moeten worden verankerd in de gemeentelijke bestemmingsplannen (regels, toelichting en verbeelding). Het bestemmingsplan is bindend en prevaleert boven gemeentelijke verordeningen en regelingen.
- Gemeentelijke erfgoedverordening: daar waar bestemmingsplannen nog niet voorzien in een bescherming ten aanzien van archeologische en/of cultuurhistorische waarden, kan deze bescherming middels een erfgoedverordening alsnog (tijdelijk) geregeld worden.

5.1 Inzet op behoud

De gemeente Midden-Groningen zet met onderhavige nota in op het behoud van waardevolle archeologische waarden. Terreinen en gebieden waar sprake is van (een grote kans op) waardevolle resten, worden daarom door de gemeente beschermd. Ook archeologische vindplaatsen die weliswaar deels verstoord zijn, maar die zeldzame resten omvatten, gelden in dit kader als behoudenswaardig. De gemeente Midden-Groningen zal daarom een facetbestemmingsplan archeologie opstellen waarin voor de betreffende terreinen en gebieden voorwaarden worden verbonden aan bouwactiviteiten en werkzaamheden.

5.2 Van inventarisatie naar beleid

Om de geïnventariseerde archeologische (verwachtings)waarden te kunnen opnemen in bestemmingsplannen, zijn deze vertaald in een beleidskaart. Per type (verwachtings)waarde is vastgesteld welke archeologische waarden de betreffende terreinen of elementen vertegenwoordigen en welke mate van bescherming hiervoor nodig is. Vervolgens is aan elke waarde een eigen bestemmingsplancategorie gekoppeld. Afhankelijk van de bestemmingsplancategorie zijn meer of minder activiteiten vergunningsplichtig.

Beleidskaart archeologie

Op de Beleidskaart Archeologie worden vier beschermingscategorieën onderscheiden die zullen worden vertaald in dubbelbestemmingen Waarde - Archeologie. De indeling is gebaseerd op de oppervlaktevrijstelling voor archeologische onderzoeksplicht. De basis voor de vrijstellingsgrenzen wordt gevormd door de wettelijke ondergrens van 100 m² (Monumentenwet, art. 41a via overgangsrecht Erfgoedwet artikel 9). Van deze wettelijke grens mag door een gemeenteraad worden afgeweken. De vrijstellingsgrenzen voor de verschillende categorieën zijn gebaseerd op de aard, datering en verwachte gaafheid van archeologische resten en de mate waarin bodemingrepen leiden tot informatieverlies van de betreffende vindplaats. Daarbij is ook gekeken hoe initiatiefnemers van relatief kleine ontwikkelingen zo veel mogelijk kunnen worden vrijgesteld van onderzoek, zonder dat dit leidt tot (ernstige) schade aan archeologische waarden. De vrijstellingsgrenzen sluiten waar mogelijk aan bij aangrenzende gemeenten.

Naast een variabele oppervlaktevrijstelling geldt voor alle archeologische waarde- en verwachtingsgebieden een dieptevrijstelling van 40 cm onder maaiveld. In deze regio is de bouwvoor normaliter namelijk maximaal 40 cm dik. Onder deze bouwvoor bevindt zich de overgang naar de archeologisch relevante ondergrond, zoals oud akkerland, podzolbodems, top van het dekzand e.d. Uit een vrijstellingsdiepte van 40 cm volgt ook dat reguliere agrarische werkzaamheden zonder bezwaar kunnen plaatsvinden. Niet-reguliere agrarische werkzaamheden zoals wijzigingen aan het maaiveld (egaliseren, afgraven en ontgronden) en diepe bodembewerkingen (mengwoelen, diep ploegen, etc.) zullen daarentegen meestal vergunningsplichtig zijn.

De aanleg van drainage is alleen vergunningsplichtig op terreinen uit categorie 1, 2 en 3. De gemeente Midden-Groningen kiest ervoor om voor de aanleg van drainage op terreinen uit categorie 4 (archeologische verwachtingswaarden) geen vergunningsplicht op te nemen. Daarnaast is sleufloos draineren in alle categorieën toegestaan.

Bij bestemmingsplanwijzigingen, ontheffingen en projectbesluiten wordt bij het bepalen van de onderzoeksplicht uitgegaan van het oppervlak van totale projectgebied. Dit betekent dat hier in de meeste gevallen een archeologisch bureauonderzoek zal moeten worden uitgevoerd. Aan delen van het projectgebied waar op basis van het bureauonderzoek nog een archeologische verwachting geldt, maar die (vooralsnog) niet verstoord worden, zal in het nieuwe bestemmingsplan weer een beschermingsregime moeten worden gekoppeld. Bij een bouw- of aanlegactiviteit (middels omgevingsvergunning) wordt voor de ondergrens uitgegaan van het oppervlak binnen het projectgebied waar daadwerkelijk bodemverstoring gaat plaatsvinden.

Hieronder wordt per bestemmingsplancategorie aangegeven welke terreinen of elementen van de Waarden- en verwachtingenkaart hieronder vallen.⁴ De bijbehorende (voorbeeld) bestemmingsplanregels zijn opgenomen in bijlage VIII.

Categorie 1 - oppervlaktevrijstelling 15 m2, dieptevrijstelling 40 cm

Archeologisch waardevolle terreinen (AMK-terreinen)

De 83 actieve AMK-terreinen van de Waarden- en verwachtingenkaart zijn overgenomen op de Beleidskaart Archeologie. De twee vervallen AMK-terreinen 7034 en 7264 zijn niet opgenomen; hier zijn geen te beschermen waarden meer aanwezig.

Steenhuizen, borgen en buitenplaatsen

De steenhuizen, borgterreinen en buitenplaatsen van de Waarden- en verwachtingenkaart zijn allemaal opgenomen op de Beleidskaart Archeologie. Van de Fraeylemaborg is alleen het oudste deel van het terrein, waar resten van historische bebouwing en terreininrichting worden verwacht, overgenomen.

Religie en begraven

De terreinen van de Waarden- en verwachtingenkaart waarbinnen een kerk, kerkhof, kapel of pastorie ligt of heeft gelegen zijn allemaal overgenomen op de Beleidskaart Archeologie. Van de begraafplaatsen zijn alleen de oudste terreinen en terreindelen opgenomen op de Beleidskaart Archeologie.

Verdedigingswerken (niet WOII)

De twee terreinen met middeleeuwse verdedigingswerken bij Wolfsbargo zijn allebei overgenomen op de Beleidskaart Archeologie.

Sluizen en bruggen

De historische sluis- en bruglocaties van de Waarden- en verwachtingenkaart zijn overgenomen op de Beleidskaart Archeologie. Omdat de exacte locatie van bruggen door de tijd heen kon variëren, is rondom de locatie een bufferzone aangehouden van 10 m.

Categorie 2 - oppervlaktevrijstelling 50 m2, dieptevrijstelling 40 cm

Wierden

De (huis)wierden van de Waarden- en verwachtingenkaart zijn allemaal opgenomen op de Beleidskaart Archeologie.

Historische boerderijplaatsen

De historische boerderijplaatsen van de Waarden- en verwachtingenkaart zijn allemaal overgenomen op de Beleidskaart Archeologie.

Molens

De (voormalige) molenlocaties van de Waarden- en verwachtingenkaart zijn allemaal overgenomen op de Beleidskaart Archeologie.

Scheepswerven

De 16 oudste scheepswerflocaties langs het (voormalige) Heerendiep van de Waarden- en verwachtingenkaart zijn overgenomen op de Beleidskaart Archeologie.

Categorie 3 - oppervlaktevrijstelling 100 m2, dieptevrijstelling 40 cm

Historische kernen / bebouwingszones

De op de Waarden- en verwachtingenkaart opgenomen historische bebouwingszones zijn in hun geheel overgenomen op de Beleidskaart Archeologie.

Historische waterlopen

Van de historische waterlopen zijn die delen opgenomen op de Beleidskaart Archeologie die ofwel zelf een hoge archeologische waarde vertegenwoordigen ofwel een aanwijzing vormen voor archeologische vindplaatsen in de directe omgeving. Hierbij is uitgegaan van een (buffer)zone van 15 meter ter plaatse van de loop zoals weergegeven op de Waarden- en verwachtingenkaart.

Historische wegen en dijken

Van de historische wegen en dijken zijn die delen opgenomen op de Beleidskaart Archeologie die ofwel zelf een hoge archeologische waarde vertegenwoordigen ofwel een aanwijzing vormen voor archeologische vindplaatsen in de directe omgeving. Hierbij is uitgegaan van een (buffer)zone van 15 meter ter plaatse van de loop zoals weergegeven op de Waarden- en verwachtingenkaart.

⁴ De op de Waarden- en verwachtingenkaart opgenomen gerechtsplaats (kaakheem) van Kolham is niet overgenomen op de Beleidskaart Archeologie. De kans dat zich in de ondergrond sporen van deze gerechtsplaats bevinden, wordt dermate klein geacht dat een onderzoeksplicht niet gerechtvaardigd is.

Categorie 4 - oppervlaktevrijstelling 200 m2, dieptevrijstelling 40 cm, vrijstelling aanleg drainage

Archeologische verwachtingswaarden

De zones die op de Waarden- en verwachtingenkaart zijn aangeduid met een “hoge archeologische verwachting” zijn overgenomen op de Beleidskaart Archeologie. Ook de zones met een aanduiding “hoge archeologische verwachting onder kleidek” zijn overgenomen op de Beleidskaart Archeologie. Voor deze laatste categorie geldt alleen een onderzoeksplicht bij ingrepen die dieper reiken dan het pakket Dollardklei. Hierbij wordt opgemerkt dat de dikte van het kleidek variabel is en niet altijd op voorhand is te bepalen.

De zones die zijn aangeduid met een lage archeologische verwachting zijn op de Beleidskaart Archeologie overgenomen met de aanduiding ‘geen onderzoeksplicht’. In deze gebieden worden immers geen (intacte) archeologische resten verwacht.

Beekdalen

De zones die op de Waarden- en verwachtingenkaart zijn aangeduid als beekdal zijn overgenomen op de Beleidskaart Archeologie. Hier geldt een hoge verwachting op resten die samenhangen met de bewoning, het gebruik en de exploitatie van beekdalen.

De aanleg van drainage is in archeologische verwachtingsgebieden (hoge verwachting, hoge verwachting onder klei en beekdalen) vrijgesteld van onderzoeksplicht. De aanleg van sleufloze drainage is in alle gebieden vrijgesteld.

5.3 Onderzoeksplicht

Bij voorgenomen vergunningsplichtige werkzaamheden geldt voor de initiatiefnemer een verplichting om een rapport aan te leveren waarin inzichtelijk wordt gemaakt welke archeologische (en/of cultuurhistorische) waarden aanwezig zijn en wat de mogelijke impact is van het planvoornemen op deze waarden. Dit betekent dat ten minste een archeologisch bureauonderzoek moet worden overlegd waarin een specifieke archeologische verwachting voor de planlocatie is geformuleerd en waarin een advies is opgenomen omtrent de noodzaak, omvang en wijze van vervolgonderzoek (veldonderzoek). Bij het opstellen van het archeologisch advies dient rekening te worden gehouden met het specifieke planvoornemen (onder meer omvang, diepte en aard van de grondwerkzaamheden).

Na zorgvuldige afweging kan de gemeente een omgevingsvergunning verlenen waarbij ingrepen of wijzigingen aan archeologische terreinen en elementen worden toegestaan. Aan deze vergunning kunnen voorwaarden worden verbonden, waaronder het nemen van technische maatregelen of het laten doen van een archeologische opgraving.

Staat van het bodemarchief

Met name in de afgelopen honderd jaar heeft het bodemarchief sterk te lijden gehad onder de bouw van woningen en bedrijven, ontgrondingen, egalisaties en de aanleg van infrastructuur. In hoeverre ingrepen daadwerkelijk van invloed zijn geweest op archeologische resten, hangt echter sterk af van het type en de diepteligging van de archeologische resten, de funderingswijze van het bouwwerk, de aan- of afwezigheid van onderkeldering, etc. Uit archeologische onderzoeken is gebleken dat ook na infrastructurele werkzaamheden, de sloop van een fabriek of woning of (her)inrichtingswerkzaamheden nog archeologische resten in de bodem aanwezig kunnen zijn. Dit geldt ook voor ruilverkavelingen. Hoewel naar aanleiding van ruilverkavelingen soms ook diepe grondbewerkingen zijn uitgevoerd, is zeker geen sprake van algehele verstering van archeologische resten in ruilverkavelingsgebieden.

Gebieden waarbinnen vanwege de landschappelijke situering geen archeologische resten worden verwacht en percelen waarvan op basis van bekende verstoringsgegevens, het grondgebruik en/of onderzoeksgegevens kan worden aangenomen dat archeologische resten zijn verstoord, hebben op de Waarden- en verwachtingenkaart reeds een lage archeologische verwachting gekregen (zie bijlage VI en VII voor een nadere toelichting). Voor deze gebieden (zowel buitengebied als kernen) geldt dan ook geen onderzoeksplicht (zie ook paragraaf 5.2).

Voor alle overige gronden geldt dat het bepalen van de staat van het bodemarchief perceelsgebonden maatwerk is. Het is onmogelijk om op voorhand voor elk individueel perceel in de gemeente vast te stellen welke archeologische resten hier voorkomen en in welke mate deze door recente bodemingrepen zijn aangetast. Daarom zal – voor zover aanwezig – bij planvorming zoveel mogelijk specifieke, locatiegerichte informatie moeten worden meegewogen om te bepalen of er nog sprake kan zijn van behoudenswaardige archeologische resten.

Vanzelfsprekend zullen percelen waarvan in de toekomst blijkt dat ze dusdanig diep verstoord zijn dat er geen gave archeologische resten meer te verwachten zijn, als gebied met een lage archeologische verwachting op de kaart worden aangeduid. Drainage wordt beschouwd als een zeer plaatselijke en smalle bodemverstoring die niet van invloed is op archeologische aanduidingen op de Beleidskaart Archeologie.

5.4 Vergunningverlening, toezicht en handhaving

De gemeente is naast opsteller van het beleid ook verantwoordelijk voor de verlening van omgevingsvergunningen, het toezicht hierop en de handhaving bij overtredingen. De gemeente Midden-Groningen heeft deze taken belegd bij de Omgevingsdienst Groningen (ODG). De inhoudelijke beoordeling van onderzoeksresultaten en de in onderzoeksrapportages geformuleerde adviezen wordt uitgevoerd door een onafhankelijke organisatie of een commissie met professionele archeologische en cultuurhistorische kennis. Dit geldt ook voor de inhoudelijke toetsing van rapporten in het kader van de vergunningverlening.

5.5 Deskundige ondersteuning

Omdat voor de inhoudelijke beoordeling van archeologische en cultuurhistorische vraagstukken specifieke kennis is vereist, zal de gemeente Midden-Groningen hiervoor een onafhankelijke deskundige inschakelen. Het betreft onder meer het uitvoeren van bureauonderzoeken (ten behoeve van adviezen over ruimtelijke ingrepen en aanvragen voor een omgevingsvergunning), het opstellen van Programma's van Eisen, het beoordelen van offertes van marktpartijen en het inhoudelijk toetsen van rapportages. De gemeente Midden-Groningen maakt hiervoor in principe gebruik van de diensten van Libau als Steunpunt Cultureel Erfgoed en als onafhankelijke adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit en cultureel erfgoed.

5.6 Inzet vrijwilligers

De gemeente streeft ernaar vrijwilligers te betrekken bij het tot stand komen van haar erfgoedbeleid en bij (archeologisch) veldonderzoek. Bij historische verenigingen en amateurarcheologen is veel kennis aanwezig op het gebied van de archeologie en de cultuurhistorie. In het huidige archeologiebestel mogen amateurarcheologen in principe geen zelfstandig archeologisch onderzoek meer uitvoeren, tenzij het gebieden betreft die door de gemeente zijn vrijgesteld van archeologische onderzoeksplicht. Ook kan de inzet van vrijwilligers bij onderzoek door archeologische bedrijven worden opgenomen in het Programma van Eisen. De mogelijkheden en beperkingen van onderzoek door amateurarcheologen zijn beschreven in de handreiking 'De kracht van vrijwilligers. Samenwerking van de gemeente en vrijwilligers in de archeologie'.⁵

5.7 Nieuwe informatie

De Beleidsnota en Beleidskaart Archeologie zijn mede bepalend voor de monumentenzorg binnen de gemeente Midden-Groningen. Het is daarom van belang dat nieuwe informatie zo snel mogelijk aan de gemeente ter hand wordt gesteld. Deze informatie zal vervolgens in de waardekaart(en), en zo nodig de beleidsnota, worden verwerkt. De actuele waarden- en verwachtingenkaart zal evenals de hiervan afgeleide beleidskaart worden gepubliceerd op de website van de gemeente. Hiermee zijn deze voor eenieder raadpleegbaar. Maximaal eens per vijf jaar wordt het archeologiebeleid van de gemeente Midden-Groningen geëvalueerd en geactualiseerd. Eventuele aanpassingen zullen vervolgens door de gemeenteraad worden vastgesteld.

⁵ <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2016/01/01/vrijwilligers-in-de-archeologie-en-de-erfgoedwet>